Language Related Research
E-ISSN: 2383-0816
https://lrr.modares.ac.ir
https://doi.org/10.48311/lrr.2025.7153

Tarbiat Modares University

Vol. 17, No. 4, Tome 94
pp. 433- 467
Winter 2027

Phonological and Morphological Changes of Persian Loanwords in Ottoman Turkish Language in the Process of Localization

Samaneh Hassanalizadeh[1], *Ali Shahidi*[2], *& Zohreh Zarshenas*[3]

Received: 1 February 2023
Received in revised form: 23 June 2023
Accepted: 9 July 2023

Abstract

The present study investigates the phonological and morphological changes of Persian loanwords during their localization process in Ottoman Turkish, as well as the influence of the Persian language on Ottoman Turkish, using a descriptive-analytical approach. To this end, data comprising approximately 6,000 Persian loanwords were collected and analyzed through a comprehensive examination of dictionaries, glossaries of definitions and allusions, thematic dictionaries, and encyclopedias compiled in Anatolia during the Ottoman period.Using Microsoft Excel and computer-assisted analysis, the frequency and percentage of occurrence of common phonological and morphological processes were calculated. The findings reveal that among the phonetic and phonological processes examined—including vowel harmony, phonemic over-differentiation, assimilation, metathesis, insertion, deletion, lenition, and weakening—vowel harmony, one of the most prominent characteristics of Turkish as an agglutinative language, exhibits the highest frequency.In the morphological domain, where the processes of compounding and derivation were analyzed, derivation was found to be the most frequent process. Despite the typological differences between Persian and Turkish, the linguistic interaction between these two languages has been extensive. This interaction has resulted in a remarkably asymmetrical influence, reflected in the substantial number of Persian loanwords found in Ottoman Turkish.

Keywords: loanwords, morphological and phonological process, localization, Ottoman Turkish language, Persian language.

[1] PhD Student of Iranian Ancient Culture & Languages, Science & Research Branch of Islamic Azad University, Tehran, Iran; ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-1231-8062
[2] Corresponding Author: Assistant Professor of Iranian Ancient Culture & Languages, University of Tehran, Tehran , Iran;
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0009-0252-7555; *Email:alishahidi@ut.ac.ir*
[3] Professor of Iranian Ancient Culture & Languages, Institute for Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran; ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0653-6335

1. Introdustion

Language contact is a widespread phenomenon in human history. Although not all languages have been in contact with one another, most languages have experienced contact with other linguistic systems at some point in their development. Language contact varies in type, degree, direction, and intensity, often resulting in structural and lexical changes. Among the most significant examples of prolonged language contact in the Middle East is the interaction between Persian and Turkish. Despite belonging to different language families and exhibiting distinct typological characteristics, Persian and Turkish maintained extensive contact over several centuries, particularly during the Seljuk and Ottoman periods.

One of the most visible consequences of this contact is the large number of Persian loanwords incorporated into Ottoman Turkish. Ottoman Turkish, the administrative and literary language of the Ottoman Empire, was characterized by extensive borrowing from Persian and Arabic, especially in the language of the educated elite. Although the precise time and mechanism of the earliest Persian borrowings into Turkish cannot be determined with certainty, Persian lexical influence can be traced back to early Turkic texts, including the Orkhon Inscriptions (735 CE), Kutadgu Bilig (1069 CE), Dīwān Luġāt al-Turk (1070 CE), and Codex Cumanicus (1300 CE).

The present study examines approximately 6,000 Persian loanwords collected from Ottoman Turkish lexicographical and literary sources. The research focuses on the phonetic, phonological, and morphological processes through which Persian loanwords were nativized and adapted to the structural patterns of Ottoman Turkish. In addition to identifying these processes, the study quantitatively analyzes their frequency of occurrence. The research contributes to our understanding of historical language contact, lexical borrowing, and linguistic adaptation by revealing the mechanisms through which a recipient language accommodates foreign lexical material while preserving its own structural integrity.

Research Questions

This study seeks to answer the following research questions:

1. Which phonetic and phonological processes were involved in the localization and Which morphological processes contributed to the integration of Persian loanwords in Ottoman Turkish?

2. How were Persian loanwords adapted to conform to the phonological and morphological constraints of Ottoman Turkish and What are the relative frequencies of the phonetic, phonological, and morphological processes observed in the adaptation of Persian loanwords?

2. Literature review

The present study is situated within the fields of language contact, loanword adaptation, and historical linguistics. It adopts a descriptive framework for analyzing the phonological and morphological integration of borrowed lexical items into a recipient language.

The phonological analysis focuses on several well-established processes of loanword adaptation, including phonemic differentiation, vowel harmony, lenition (weakening), assimilation, substitution, metathesis, deletion, and epenthesis. These processes are examined as mechanisms through which borrowed forms are modified to conform to the phonological structure of Ottoman Turkish.

Particular attention is given to vowel harmony, a defining feature of Turkic languages. Since Persian lacks a comparable vowel harmony system, Persian loanwords entering Ottoman Turkish frequently underwent modifications to align with Turkish harmonic patterns.

The study also examines morphological adaptation. Borrowed forms are classified into compound, derived, and complex lexical structures. The analysis investigates the addition of Turkish derivational affixes, the formation

of hybrid compounds, and the adjustment of borrowed forms to Ottoman Turkish morphological patterns.

Furthermore, the study incorporates Johanson's Code-Copying Framework (2002), which views language contact as a process whereby linguistic elements and patterns are copied from a model language into a recipient language. Within this framework, attention is given not only to lexical borrowing but also to structural copying, including the influence of Persian compound verbs, idiomatic expressions, proverbs, and semantic patterns on Ottoman Turkish. In addition, the study considers lexical reanalysis as a mechanism of localization, whereby speakers reinterpret the internal structure of borrowed forms according to familiar patterns in the recipient language.

Together, these theoretical perspectives provide a comprehensive framework for examining the linguistic adaptation of Persian loanwords in Ottoman Turkish.

3. Methodology

This study employs a descriptive and analytical research design based on library research and corpus compilation. The dataset consists of approximately 6,000 Persian loanwords collected over a two-year period from Ottoman Turkish dictionaries, encyclopedias, thematic glossaries, and specialized lexicographical works produced during the Ottoman period. After compiling the dataset, the loanwords were systematically analyzed to identify recurrent phonetic, phonological, and morphological adaptation processes. The phonological analysis examined processes such as phonemic differentiation, vowel harmony, lenition, assimilation, metathesis, deletion, and epenthesis. The morphological analysis focused on derivation, compounding, lexical reanalysis, and code-copying phenomena. To complement the qualitative analysis, quantitative methods were employed. Using Microsoft Excel, the frequency and percentage of occurrence of each adaptation process were calculated. The statistical results were then compared to determine the most

productive mechanisms involved in the localization of Persian loanwords in Ottoman Turkish.

4. Conclusion

This study examined more than 6,000 Persian loanwords in Ottoman Turkish with the aim of investigating the phonological and morphological changes that occurred during the process of loanword localization and of assessing the extent of Persian influence on Ottoman Turkish. The findings demonstrate that Persian loanwords underwent extensive adaptation in order to conform to the structural patterns of the recipient language.

Among the phonetic and phonological processes analyzed, **vowel harmony** was found to be the most frequent and productive mechanism of adaptation. The statistical analysis revealed that the features of **roundness** and **backness** played a particularly significant role in shaping the adaptation of Persian vowels to the Ottoman Turkish phonological system. At the same time, a number of phonological irregularities were observed, including the preservation of certain consonant clusters, the occurrence of words beginning with phonologically marked consonants, and the retention of long vowels, all of which reflect varying degrees of resistance to complete phonological integration. In the morphological domain, both compounding and derivation contributed to the integration of Persian loanwords into Ottoman Turkish. However, derived forms were considerably more frequent than compound forms, largely due to the agglutinative nature of Turkish, which facilitates the productive addition of derivational affixes to borrowed lexical items. These findings suggest that while the Ottoman Turkish phonological system exhibited a high degree of sensitivity toward foreign lexical material, resulting in extensive phonological restructuring, the morphological system demonstrated greater flexibility and adaptability in incorporating borrowed forms. The quantitative and qualitative analyses further indicate that the complexity and intensity of phonological modifications applied to Persian

loanwords reflect the strong tendency of Ottoman Turkish to preserve its own phonological constraints. At the same time, the successful integration of thousands of Persian lexical items highlights the capacity of Ottoman Turkish to accommodate foreign vocabulary while maintaining its structural identity. More broadly, the study of loanwords provides valuable insights into speakers' linguistic attitudes, patterns of language coexistence, and the cultural and social relationships between speech communities. The examination of Ottoman Turkish reveals a rich corpus of Persian-derived words, compounds, idiomatic expressions, and lexical innovations that are often absent from modern Persian sources. Consequently, Ottoman Turkish represents an important resource for the study of historical Persian-Turkish linguistic interaction. The findings of this research underscore the need for further studies in the field of historical linguistics, particularly those focusing on Ottoman Turkish and its role as a repository of linguistic, cultural, and intellectual exchanges between Persian and Turkish-speaking societies. Such research can contribute significantly to our understanding of language contact, lexical borrowing, and the historical development of both languages.

دوماهنامهٔ بین‌المللی
د۱۷، ش٤ (پیاپی ۹٤)، زمستان ۱٤۰۵، صص ٤۳۳-٤٦۷
مقاله پژوهشی
https://lrr.modares.ac.ir/article_7153.html

تحولات واجی و صرفی وام‌واژه‌های فارسی در زبان ترکی عثمانی در فرایند بومی‌سازی

سمانه حسنعلی‌زاده[۱]، علی شهیدی*[۲]، زهره زرشناس[۳]

۱. دانشجوی دکتری تخصصی فرهنگ و زبان‌های باستانی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران.
۲. استادیار فرهنگ و زبان‌های باستانی و ایران‌شناسی، دانشگاه تهران، ایران.
۳. استاد بازنشستهٔ فرهنگ و زبان‌های باستانی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ایران.

تاریخ دریافت: ۱٤۰۱/۱۱/۱۲ تاریخ پذیرش: ۱٤۰۲/۰٤/۱۸

چکیده

در پژوهش حاضر بر مبنای روش توصیفی ـ تحلیلی به بررسی تغییرات واجی و صرفی وام‌واژه‌های فارسی در فرایند بومی‌سازی و نیز دامنهٔ نفوذ و تأثیر زبان فارسی در زبان ترکی عثمانی پرداخته شده است. بدین منظور، با مراجعه به تمام فرهنگ‌ها و لغتنامه‌ها، فرهنگ تعابیر و کنایات، فرهنگ‌های موضوعی و دایره‌المعارف‌هایی که در طول دورهٔ امپراتوری عثمانی در آناتولی نوشته شده‌اند، داده‌های مورد نیاز برای این پژوهش، که در حدود ٦۰۰۰ وام‌واژهٔ فارسی بوده‌اند، جمع‌آوری و بررسی شدند. در این پژوهش با استفاده از نرم‌افزار excel در رایانه، درصد و بسامد وقوع فرایندهای رایج در حوزهٔ واجی و صرفی، مشخص شده‌اند. نتایج حاصل از پژوهش نشان می‌دهد که از میان فرایندهای آوایی و واجی شامل هماهنگی واکه‌ای، فراتمایز آوایی، همگونی، قلب، درج، حذف، ابدال و تضعیف‌شدگی؛ هماهنگی واکه‌ای که از ویژگی‌های بارز زبان ترکی به‌عنوان یک زبان پیوندی است، دارای بیشترین فراوانی است. در حوزهٔ صرفی که فرایندهای ترکیب و اشتقاق مورد بررسی قرار گرفتند، اشتقاق دارای بیشترین فراوانی بوده است. با وجود خصوصیات رده‌شناختی متفاوت دو زبان فارسی و ترکی، ارتباط این دو زبان گسترده و پیامدهای آن به‌طور چشمگیری یک طرفه بوده است که پیامد آن، وجود بسیاری از واژه‌های فارسی در زبان ترکی عثمانی است.

واژه‌های کلیدی: وام‌واژه، فرایندهای واجی و صرفی، بومی‌سازی، زبان ترکی عثمانی، زبان فارسی.

---

* نویسندهٔ مسئول مقاله: Email: alishahidi@ut.ac.ir

۱. مقدمه

اگرچه نه همهٔ زبان‌ها، بلکه بیشتر آن‌ها، زمانی یا زمان‌هایی در تماس با دیگر زبان‌ها بوده‌اند. به‌نظر می‌رسد پدیدهٔ تماس بین زبان‌ها از نظر نوع، درجه و جهت در سطوح مختلفی باشد. زبان‌های فارسی و ترکی از آن‌دسته زبان‌هایی هستند که طی مدت زمان قابل توجهی با یکدیگر در تماس بوده‌اند. با وجود خصوصیات رده‌شناختی متفاوت و روابط خانوادگی آن‌ها، ارتباط این دو زبان و پیامدهای آن، گسترده و به‌طور چشمگیری یک طرفه بوده است. پیامد چنین یک طرفه بودن، وجود تعداد بسیاری از واژه‌های فارسی در زبان ترکی عثمانی است. ترکی عثمانی گونه‌ای از زبان ترکی است که در امپراتوری عثمانی استفاده می‌شد. این اصطلاح معمولاً به گویش معتبری که توسط طبقهٔ تحصیل‌کرده استفاده می‌شد و به‌شدت از واژه‌های قرضی فارسی و عربی بهره می‌برد، اطلاق می‌شد (Korkut, 2019, p.1). اگرچه نمی‌توان دقیقاً نحوه و زمان ورود اولین واژهٔ فارسی به زبان ترکی را مشخص کرد، ولی قدیم‌ترین واژه‌های فارسی در متون ترکی را می‌توان تا تاریخ ۷۳۵ میلادی در «کتیبه‌های اورخون[۱]» و ۱۰۶۹میلادی در «قوتادغوبیلیگ»[۲] اثر «یوسف خاص حاجب بلاساغونی» و ۱۰۷۰میلادی در کتاب «دیوان لغات‌الترک» اثر «محمود کاشغری» و ۱۳۰۰ میلادی در کتاب Codex Cumanicus[۳] ردیابی کرد. داده‌های مورد استفاده در پژوهش حاضر شامل مجموعه‌ای از ۶۰۰۰ وام‌واژه نوشتاری فارسی در زبان ترکی عثمانی است که توسط محققی که بومی زبان ترکی است، طی دو سال از منابع ترکی جمع‌آوری شده است. در پژوهش حاضر بر مبنای روشی توصیفی ـ تحلیلی به فرایندهای آوایی و واجی در بومی‌سازی وام‌واژه‌های فارسی در زبان ترکی عثمانی شامل: هماهنگی واکه‌ای، درج و حذف واج، تضعیف یا نرم‌شدگی، همگونی، ابدال و قلب، و در حوزهٔ صرفی به فرایندهای صرفی شامل افزودن وندهای اشتقاقی و ترکیب وام‌واژه‌ها و نیز مطابقت واژه‌ها با الگوهای صرفی زبان مقصد پرداخته شده و از لحاظ آماری بسامد فرایندهای به‌کاررفته در بومی‌سازی وام‌واژه‌ها نیز مشخص شده است. ضرورت انجام این پژوهش را می‌توان از چند جنبه مورد توجه قرار داد. نخست، این پژوهش امکان شناسایی و بررسی واژه‌ها، ترکیبات، اصطلاحات و تعابیر فارسی را فراهم می‌آورد که در نتیجهٔ تماس زبانی میان فارسی و ترکی عثمانی پدید آمده یا دچار دگرگونی شده‌اند و در بسیاری موارد در منابع فارسی کمتر شناخته شده‌اند. دوم، مطالعهٔ این وام‌واژه‌ها می‌تواند ابعاد مختلف رابطهٔ میان زبان مبدأ و زبان مقصد، یعنی فارسی و ترکی عثمانی، را روشن سازد و میزان سادگی یا پیچیدگی فرایندهای بومی‌سازی را نشان دهد.

بر این اساس، پژوهش حاضر در پی پاسخ‌گویی به این پرسش است که وام‌واژه‌های فارسی در زبان ترکی عثمانی در چه فرایندهای آوایی، واجی و صرفی مشارکت داشته‌اند و از منظر آماری، کدام‌یک از این فرایندها از بسامد بیشتری برخوردار بوده‌اند.

۲. پیشینهٔ پژوهش

تاکنون کوشش جامع و کاملی در رابطه با بررسی واژه‌های فارسی راه‌یافته در زبان ترکی عثمانی صورت نگرفته و پژوهش‌های انجام‌یافته تنها بر مبنای تعداد محدودی از وام‌واژه‌های فارسی بوده است. در پژوهشی که توسط آندریاس تیتزه و گیلبرت لازار (Tietze & Lazard,1976) تحت عنوان «وام‌واژه‌های فارسی در ترکی آناتولی» انجام شده است، ۱٤٥ وام‌واژه فارسی در زبان ترکی رایج در ترکیه و در گویش‌های مختلف، تحت تأثیر فرایندهای بومی‌سازی در حوزهٔ آوایی و واجی بررسی شده‌اند. هایدی استاین (Heidi Stein, 2006) در مقالهٔ «آواهای کامی ـ نرم‌کامی وام‌واژه‌های عربی ـ فارسی در ترکی عثمانی قرن ١٦»، به این نتیجه رسیده است که واژه‌های عربی که از طریق زبان فارسی وارد ترکی شده اند، از نظر آوایی از واژه‌های فارسی متمایز نمی‌شوند. سمیح تزجان (Semih Tezcan, 2001) در پژوهشی با عنوان «سایر وام‌واژه‌های ایرانی در زبان‌های ترکی اولیه»، برخی واژه‌های موجود در زبان ترکی را وام‌واژه‌های ایرانی مأخوذ از زبان سغدی می‌داند و این واژه‌ها را با توجه به دلایل ریشه‌شناسی توضیح می‌دهد. مارک استاچوسکی (Marek Stachowski, 1998) در مقالهٔ «انطباق همخوان‌های وام‌واژه‌های عربی و برخی وام‌واژه‌های فارسی در لغتنامهٔ ترکی عثمانی Arcangelo carradori(1650)»، به مطالعهٔ تحلیلی از انطباق آوایی واژه‌های قرضی عربی و فارسی در ترکی عثمانی پرداخته و پنج پدیدهٔ کامی‌سازی، سایشی شدن، دمش، درج و کوتاه‌شدگی در زمینهٔ تکامل آوایی عمومی ترکی را ارائه کرده است. پیتر گلدن (Peter.B Golden, 2006) در مقالهٔ خود «ایرانیان و ترکان: یک طرح تاریخی»، به نخستین تماس ایرانیان و ترکان زمانی که در استپ‌های آسیای مرکزی سکونت داشتند، می‌پردازد و به حضور وام‌واژه‌های باستانی هندوایرانی در زبان ترکی اشاره می‌کند. سونل بوسنالی (Sonel Bosnali, 2001) در پژوهش «وام‌واژه‌های فارسی جدید در گویش‌های ترکی ۱ و ۲»، تغییراتی را که در سطوح آوایی، صرفی و معنایی وام‌واژه‌ها رخ داده، مشخص کرده است. اما آنچه پژوهش حاضر را از سایر پژوهش‌های انجام‌شده متمایز کرده، فراوانی وام‌واژه‌های فارسی مورد بررسی و تحلیل فرایندها با تکیه بر نتایج آماری است.

۳. چارچوب نظری پژوهش

یکی از متداول‌ترین روش‌های ساخت واژه، وام‌گیری است. برخوردهای زبانی و هم‌زیستی دو زبان بنا به دلایل گوناگون سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، جغرافیایی و اقتصادی، به رشد و توسعهٔ واژه‌های قرضی در یک زبان منجر می‌شود. از نظر رابینز در برخورد دو زبان، وام‌گیری اساساً فرایندی گریزناپذیر است، چراکه هرگاه فرهنگ‌ها بنا به دلایلی با هم برخورد کنند، گویشوران برای ارجاع به هر چیزی ازقبیل رفتارها، نهادها و مفاهیم فرهنگ بیگانه که واژه یا عبارتی معادل آن در زبان بومی وجود نداشته باشد، از وام‌گیری بهره می‌برند (Robinz, 1964, p.32). آرلوتو نیز پدیدهٔ وام‌گیری را مرتبط با تاریخ اجتماعی و سیاسی یک جامعهٔ زبانی می‌داند و آن را این‌گونه تعریف می‌کند: روندی که طی آن یک زبان یا گویش، برخی از عناصر زبانی را از یک زبان یا گویش دیگر می‌گیرد و در خود جای می‌دهد (Arlotto, 2005, p.209). در حوزهٔ مطالعات زبان‌شناسی تماس به جای وام‌گیری اصطلاحات زیادی توسط زبان‌شناسان به‌کار رفته است. نفوذ[۴]، انتقال[۵]، تداخل[۶] و همتاسازی[۷] ازجمله این اصطلاحات هستند (همتی و دبیرمقدم، ۱٤۰۲، ص.۲۳۵). وام‌واژه‌ها کلماتی هستند که از زبان بیگانه وارد زبان می‌شوند و توسط فرد یک زبانه که از ریشهٔ خارجی آن مطلع باشد یا نباشد مورد استفاده قرار می‌گیرند (Romaine, 1989, p.55). اما گاه این وام‌واژه‌ها در گذر زمان چنان در زبان مقصد جای می‌گیرند که تشخیص هویت وام‌واژه از واژه‌های اصلی دشوار می‌شود (Hasplmeth, 2009, p.26). زبان و دستگاه‌های سازندهٔ آن (دستگاه آوایی ، دستگاه دستوری و دستگاه واژه‌ها) همه در معرض تغییرند؛ ولی از میان سه دستگاه زبان آنکه بیشتر دستخوش تحولات اجتماعی می‌شود، دستگاه واژه‌هاست (باطنی ،۱۳۷۳، ص.۳٦) و از میان واژگان، اسامی دارای بیشترین بسامد در وام‌گیری هستند، چراکه اسم‌ها مستقل هستند و وام‌گیری آن‌ها آسان‌تر است (Atchison, 2000, p.62). با بررسی وام‌واژه‌ها می‌توان هم الگوهای وام‌گیری رایج هر زبان را مشخص کرد و هم بسامد وقوع هر یک را تعیین کرد و نتیجه گرفت که گویشوران هر زبان کدام الگو یا شیوه را ترجیح می‌دهند (شقاقی، ۱۳۸۷، ص.۱۲۷). اما به‌کارگیری وام‌واژه‌ها در یک زبان، صرفاً به معنی غیاب واژه در زبان گیرنده نیست. برخی از محققان بر این باورند که وقتی واژه‌های قابل فهم دقیق‌تری در خود زبان وجود دارند، نیازی به توسل به واژه‌های خارجی نیست. این استدلال نشان می‌دهد که مشکل وام گرفتن واحدهای یک زبان توسط زبان‌های دیگر پیچیده و چندوجهی است. از نظر برخی دیگر، استفاده از وام‌واژه برای کسب هویت و اعتبار اجتماعی است و یا به‌سبب آنکه کاربرد واژهٔ بومی مطلوب

تلقی نمی‌شود و دشوار به‌شمار می‌آید. در چنین مواقعی از واژهٔ بیگانه استفاده می‌کنند تا کمتر از احساس ناخوشایند خود رنج ببرند (شقاقی، ۱۳۸۷، ص.۱۳۱). انواع روش‌های وام‌گیری عبارت‌اند از: ۱. وام‌گیری مستقیم بدون هیچ‌گونه تغییر یا تغییر مطابق با قواعد آوایی زبان مقصد؛ ۲. وام‌گیری غیرمستقیم و از طریق زبان‌های میانجی؛ ۳. ترجمهٔ واژه‌های زبان مبدأ در زبان مقصد؛ ٤. تعبیر واژه‌های زبان مبدأ بر مبنای کاربرد و خاصیت عنصر فرهنگی قرض گرفته‌شده در زبان مقصد؛ ٥. ترکیب واژه‌های زبان مبدأ با واژه‌های زبان مقصد؛ ٦. تغییر ساختار و معادل‌سازی قیاسی واژه‌های زبان مبدأ به ساختار بومی واژه‌های زبان مقصد. تمام این وام‌گیری‌ها در یک سلسله‌مراتبی هستند. به‌نظر می‌رسد که وام‌گیری واژگانی اولین مرحله از تأثیر زبان خارجی است و ویژگی آن چنین مشخص می‌شود: واژهٔ وام‌گرفته شده نه کاملاً به‌عنوان یک واژهٔ کامل و شکل‌یافته از لحاظ دستوری، بلکه یک قطعهٔ کمابیش بی‌شکل از مادهٔ واژگانی است که از زبانی دیگر و به شکلی جدید وارد زبان شده است (Akulenko, 1972, p.14). علاوه برآن تولید وام‌واژه‌ها فرایندی است که معمولاً توسط مجموعه‌ای پیچیده از علل زبانی و همچنین دلایل غیرزبانی ایجاد می‌شود. دلایل غیرزبانی وام گرفتن کلمات یک زبان به زبان دیگر، باید شامل وجود پیوندهای کم و بیش نزدیک سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و یا صنعتی بین گویشوران مختلف باشد. همانطور که پیش‌تر گفته شد، واژگان هر زبان حوزه‌ای است که بیشتر تحت تأثیر عواملی است که در زمینه‌های فوق‌الذکر دچار هرگونه تغییر می‌شود، زیرا به سرعت همهٔ مفاهیم جدید را جذب می‌کند و گردش آن‌ها را تأیید می‌کند، حتی اگر واژه‌ها و مفاهیم جدید هنوز بیگانه باشند و در زبان مقصد معادل نداشته باشند. بنابراین، تشدید یا تضعیف روابط بین کشورها به نحوی طبیعی ممکن است بر روند وام‌واژه‌های واژگانی تأثیر بگذارد. به گفتهٔ آکولنکو، برای توسعهٔ مدرن زبان‌ها دو گرایش اساسی اما متضاد معمول است: از یک سو، بین‌المللی شدن فزایندهٔ واژگان و در درجهٔ اول اصطلاحات علمی و فنی، و از سوی دیگر، تمایل به حفظ هویت زبان. واژگانی که گاه با تمایل ذهنی جامعه (یا نمایندگان و گروه‌های فردی آن) برای محدود کردن وام گرفتن و استفاده از واژه‌های خارجی تقویت می‌شود (Akulenko, 1972, p.19). دلایل زبانی مربوط به ماهیت وام‌واژه است. اگر در نظام واژگانی زبان گیرنده پیش‌نیازهای وام‌گیری وجود داشته باشند، وام‌گیری می‌تواند به‌دلیل تمایل به حذف چند معنایی کلمهٔ اصلی و ساده‌سازی ساختار معنایی آن رخ دهد. علاوه بر این، اغلب وام‌گیری، برای ترسیم ظرایف معنایی خاص است. بنابراین، کلمه‌ای که قبلاً در زبان وجود دارد همراه با کلمهٔ وام گرفته‌شده، حوزه‌های معنایی را تقسیم می‌کنند. به باور مایرز اسکاتن، وام‌واژه‌هایی که مفهوم تازه‌ای را به زبان گیرنده وارد می‌کنند،

به‌سرعت توسط تک‌زبانه‌ها پذیرفته می‌شوند، زیرا جایگزین واژهٔ دیگری در زبان مقصد نشده‌اند؛ اما برای واژه‌هایی که معادلی در زبان مقصد دارند، به‌کارگیری آن‌ها نیازمند دوزبانگی و رمزگردانی[۸] است (Myers ـ scotton, ,1993, p.163). پدیدهٔ تماس زبانی، چنان پویا و اجتناب‌ناپذیر است که همواره در حال انجام است، حتی اگر ارتباط اجتماعی بین گویندگان دو جامعهٔ گفتاری وجود نداشته باشد. برای مثال، فرایند وام‌گیری واژه‌ها می‌تواند از طریق یادگیری کتاب، توسط معلمان، نویسندگان، فرهنگ نویسان، متون مذهبی، فرهنگ لغت و غیره انجام شود. از سوی دیگر به‌عنوان یک نتیجهٔ طبیعی از فرایند وام‌گیری، وام‌واژه‌ها بومی‌سازی می‌شوند. بومی‌سازی شامل برخی فرایندهای ترمیمی است که برای ایجاد هماهنگی با نظام آوایی و واجی زبان مقصد، بر وام‌واژه اعمال می‌شود و گاهی اوقات چنان پیچیده و پیشرفته است که شناسایی وام‌واژه از واژه‌های زبان مقصد دشوار می‌شود. از نظر هادسون، بومی‌سازی تغییر در تلفظ وام‌واژه‌هاست، به گونه‌ای که وام‌واژه‌ها با قواعد تلفظ زبان وام‌گیرنده سازگار شوند(Hudson, 2000, p.247). اما پژوهش‌های انجام‌شده نشان می‌دهد که بومی‌سازی نه‌تنها در حوزهٔ تغییرات آوایی و واجی است، بلکه دامنهٔ تغییرات وسیع‌تری را شامل می‌شود. از نظر برخی از محققان (Yip,Dupoux,Kakehi, 1993; Silverman,1992; Hirose, Pallier, Mehler, 1999; Peperkamp ,Kentzoicz, 2003; Vendelin, Nakamura, 2008)، سازگاری وام‌واژه در ادراک اتفاق می‌افتد و فقط می‌توان آن را بر حسب نشانه‌های آوایی توضیح داد (رویکرد آوایی). فرضی که مبنای رویکرد آوایی است، این است که ادراک را مرحله‌ای از فرایند انطباق وابسته به شباهت آوایی (آکوستیک) می‌داند که توسط شنوندگان غیربومی زبان مبدأ، درک می‌شود که کلمهٔ خارجی ورودی را اشتباه درک می‌کنند. برخی دیگر از محققان (Jacobs & Gussenhoven:2000; LaCharité & Paradis:2005; Paradis:1995) معتقدند که سازگاری کلمات وام گرفته‌شده براساس فاصلهٔ واجی است. به این معنا که کلمهٔ زبان مبدأ براساس ویژگی‌های متمایز بر روی نزدیک‌ترین معادل واج‌شناختی خود در زبان مقصد، نگاشت می‌شود (رویکرد واجی). به باور سایر محققان (Kenstowics & Suchato, 2006; Smith, 2006; Chang, 2008; Dolus, 2013)، ترکیبی از عوامل آوایی و واجی در کنار هم بر سازگاری وام‌واژه تأثیر می‌گذارد (رویکرد آوایی ـ واجی). پژوهش حاضر، بر مبنای رویکرد ترکیبی آوایی ـ واجی، به بررسی فرایندهای مهم آوایی و واجی پرداخته است.

زبان ترکی که در آناتولی مورد استفاده قرار می‌گیرد، یکی از گروه زبان‌های «اوغوز» منشعب از خانوادهٔ زبان‌های ترکی است (Lewis, 2000, p. XIX) و زبان فارسی عضوی از شاخه‌های هندوایرانی

خانوادهٔ زبان‌های هندواروپایی است. کریستال (Crystal, 1992, p.20) زبان‌ها را از نظر رده‌شناسی به چهار گروه طبقه‌بندی کرده است: تحلیلی[۹] (گسسته[۱۰])، ترکیبی[۱۱](آمیزنده[۱۲])، صرفی[۱۳]، پیوندی[۱٤] و بساوندی[۱۵]. او همچنین معتقد است که تمایز بین زبان‌ها مشخص نیست و زبان‌ها ویژگی‌های زبان‌های پیوندی را به میزان کم یا زیاد نشان می‌دهند. براساس این طبقه‌بندی زبان فارسی جزء زبان‌های صرفی و زبان ترکی جزء زبان‌های پیوندی است. از نظر آوایی، ترکی استاندارد دارای هشت واکهٔ نامتقارن است که با سه بُعد ارتفاع، پسین و پیشین بودن و نیز گرد و غیرگرد بودن از یکدیگر متمایز هستند. جدول شمارهٔ ۱، نماد واکه‌های ترکی در سیستم IPA و ویژگی‌های آن‌ها را نشان می‌دهد.

جدول ۱: واکه‌های زبان ترکی در سیستم IPA و مشخصات ویژهٔ آن‌ها

Table 1: Turkish vowels in IPA and their feature specifications

	e/e/	i/i/	ö/œ/	ü/y/	a/a/	ı/ ɯ/	o/o/	u/u/
Back	-	-	-	-	+	+	+	+
Round	-	-	+	+	-	-	+	+
High	-	+	-	+	-	+	-	+

فرایندهایی که در حوزهٔ آوایی و واجی بررسی خواهیم کرد، عبارت‌اند از: الف) فراتمایز آوایی[۱۶]: یکی از فرایندهایی که دارای فراوانی قابل توجهی است، فراتمایز آوایی است که در این فرایند آواهایی از زبان مقصد، جایگزین آواهایی از زبان مبدأ می‌شوند که در زبان مبدأ وجود ندارند (Hafiz, 1996, p.401). به‌عنوان مثال، واکه‌های /o/ و /u/ و /i/ فارسی، تبدیل به واکه‌های گرد پیشین /ö/ و/ü/ و واکهٔ غیرگرد پسین/ı/ در زبان مقصد شده‌اند که در زبان فارسی وجود ندارند؛ ب) هماهنگی واکه‌ای[۱۷]: از ویژگی‌های بارز زبان ترکی که یک زبان پیوندی[۱۸] است، وجود قانون هماهنگی واکه‌ای است. هماهنگی واکه‌ای، فرایندی است که به موجب آن در یک دامنهٔ تعیین‌شدهٔ خاص، که معمولاً یک واژه است، همهٔ مصوت‌ها ملزم به اشتراک‌گذاری یک یا چند مورد از خواص آوایی خود هستند (Katamba, 1989, p.211). ویژگی‌های هماهنگی در واکه‌ها به‌طور خلاصه عبارت‌اند از: ۰۱ ویژگی‌های هماهنگی آوایی را می‌توان در بخش ریشه مشاهده کرد؛ ۰۲ وندها از ویژگی‌های هماهنگی تأثیر می‌پذیرند؛ ۰۳ قوانین به گونه‌ای تنظیم شده‌اند که واکه‌های خنثی، هماهنگی واکه‌ای را کنترل نمی‌کنند؛ ٤۰ هنگام تغییر مقادیر در ویژگی‌های هماهنگی، اعمال قوانین به صورت خطی از راست به چپ یا چپ به راست انجام می‌شوند (Carr, 1993,

p.248)؛ ج) فرایند نرم‌شدگی یا تضعیف[۱۹] : یک فرایند دیاکرونیک است که بر ساختار صوتی زبان‌ها تأثیر می‌گذارد. در این فرایند میزان انقباض عضلات دخیل در تولید آوا کاهش می‌یابد. بنابراین همخوان‌های انسدادی گرایش به حذف از طریق تبدیل به یک همخوان سایشی یا ناسوده و همخوان‌های بی‌واک، گرایش به واکدار شدن دارند (Crystal, 2008, p.274)؛ د) فرایند ابدال[۲۰]: در این فرایند تحت شرایطی، تغییراتی در همخوان‌ها صورت می‌گیرد و برخی واج‌ها به واج‌های دیگر تبدیل می‌شوند؛ ه) فرایند قلب[۲۱]: در این فرایند توالی واج‌ها به دلایل مختلفی جابه‌جا می‌شود و نظام واجی زبان برای تضمین سهولت در تلفظ از این فرایند بهره می‌برد. برخی زبان‌شناسان مانند وب (Webb,1974) آن را بی‌قاعده و برخی چون هوک (Hock,1985) آن را قاعده‌مند می‌دانند؛ و) فرایند حذف[۲۲]: در این فرایند، یک یا چند مشخصهٔ آوایی در یک جایگاه مشخص حذف می‌شود؛ این فرایند ساختار هجا را تغییر می‌دهد و الگوی هجایی مشخصی را در واج‌آرایی یک زبان ایجاد می‌کند (Burquest, 1998, p.174)؛ ز) فرایند درج[۲۳]: در این فرایند، یک عنصر واجی، در آغاز، میان و یا پایان یک واژه درج می‌شود (Gussenhoven & Jacobs, 2011, p.99)؛ ح) فرایند همگونی[۲۴]: در این فرایند دو یا چند واحد واجی بر حسب یک یا چند مشخصهٔ آوایی به همدیگر شبیه می‌شوند و این الگو در تمامی جایگاه‌های واجی اعم از هجا و تکواژ و مرز بین آن‌ها اتفاق می‌افتد (Chomsky & Halle, 1968, p.177). در حوزهٔ صرفی وام‌واژه‌ها در ۳ گروه، واژه‌های مرکب، واژه‌های مشتق و واژه‌های پیچیده بررسی می‌شوند. در گروه واژه‌های پیچیده به دو فرایند بازتحلیل واژگانی و کپی رمز نیز خواهیم پرداخت. بازتحلیل واژگانی یکی از روش‌های بومی‌سازی است که به‌دلیل ناآگاهی افراد از ریشهٔ وام‌واژه رخ می‌دهد. در این روش، جزئی از وام‌واژه براساس شباهت ظاهری با تک‌واژه یا واژهٔ مشابه، به اشتباه جایگزین می‌شود. در بخش کپی رمز، با توجه به چارچوب برهم‌کنش رمز یوهانسون در تماس زبانی، به تغییرات حاصل از تأثیر فعل مرکب فارسی و نیز اصطلاحات و کنایه‌ها و همچنین ضرب‌المثل‌های فارسی اشاره می‌کنیم. در این مدل اعتقاد بر این است که عناصر و الگوهای زبانی به هنگام تماس، از یک زبان به زبان دیگر کپی می‌شوند. لارس یوهانسون در مقالهٔ خود بیان می‌کند که «کپی‌ها هرگز عناصر خارجی «وارداتی» یا «انتقالی» نیستند و هرگز کپی واقعی مدل‌های آن‌ها نیستند (Johanson, 2002, pp.8-10). همچنین واضح است که کپی کردن نشانه‌های زبانی تنها فرایند کپی کردن یا تکرار نیست، بلکه ممکن است یکی از ویژگی‌های معنایی و عملکردی برخی از واحدهای ساختاری زبان مدل، بر روی یک واحد ساختاری زبان گیرنده کپی شود که می‌تواند از جنبه‌هایی با ساختار زبان مدل مرتبط باشد (ibid). مثال‌های مربوط به هر یک از فرایندها، در بخش تحلیل داده‌ها، خواهند آمد.

۴. پیشینهٔ تاریخی برخورد زبانی فارسی و ترکی

همزیستی ترکان و ایرانیان به گذشته‌های بسیار دور برمی‌گردد. تا اواسط قرن ٤ میلادی، عشایر ایرانی عمدتاً بر دشت‌های اوراسیا تسلط داشتند و جوامع کشاورزی و شهری ایران در استپ‌های آسیای مرکزی توسعه یافته بودند و متعاقباً با ترکان ارتباط نزدیک داشتند (Golden, 2006, p.18). حفظ ویژگی‌های آوایی زبان فارسی در واموازه‌های عربی حاکی از آن است که ترک‌زبانان قبل از مهاجرت به آناتولی، زمانی که هنوز در مرزهای شمال شرقی ایران ساکن بودند، تحت تأثیر زبان فارسی بودند (Bugday, 1999, p.15). در دورهٔ ساسانیان، به گفتهٔ مینورسکی[۲۵] رومی‌ها ساکنان بالکان و بلغارستان را به همراه ترک‌های آوار[۲۶] به شرق آناتولی نزدیک مرز ساسانی به‌منظور دفاع از سرزمین‌های شرقی امپراتوری خود در مقابل حملهٔ ساسانیان منتقل کردند (Korkmaz, 1995, p.298). از اوایل سال ٦۰۰ میلادی امپراتوری روم طی دو قرن جنگ با امپراتوری ساسانی نه‌تنها کشورهای غربی بلکه بیشتر سرزمین‌های شرقی خود را ازدست داد: نخست به آوارها و فارس‌ها و سپس به عرب‌ها و اسلاوها[۲۷] (Adler & Pouwels, 2011, p.151). در اواسط قرن هفتم میلادی امپراتوری ساسانی در اثر حملهٔ قبایل عرب تازه‌مسلمان سقوط کرد. استیلای اعراب بر ایران، زبان فارسی را به شدت تحت تأثیر زبان عربی قرار داد. با اینکه در آغاز دورهٔ اسلامی زبان فارسی هنوز در میانهٔ خود بود (Campo, 2009, p.550). پس از شکست دیوجانس، قیصر روم شرقی از آلب ارسلان در جنگ ملازگرد و تشکیل دولت سلجوقیان روم، و به‌تدریج با استقرار و پیش‌روی سلجوقیان نفوذ زبان فارسی در آناتولی گسترده‌تر و عمیق‌تر شد. طایفهٔ اولیهٔ سلجوقیان بخشی از گروه قبیله‌ای اوغوز[۲۸] باستانی از عشایر استپی در آسیای میانه بودند (Campo, 2009, p.611). قلمرو آن‌ها منطقهٔ وسیعی از ایران تا عراق و آناتولی را دربر می‌گرفت (Newby, 2002, p.191). «ابن بی‌بی» در کتاب *الاوامر العلائیه فی الامور العلائیه* که از مهم‌ترین منابع تاریخی قرن ٦ محسوب می‌شود، می گوید: «در دیار روم به ٥ زبان تکلم می‌کردند، زبان اکثریت ساکنان آن دیار رومی، زبان اقلیت قابل ملاحظه‌ای ارمنی بود، قبایل نورسیدهٔ ترکمن، زبان ترکی داشتند و از طرف دیگر زبان دینی و زبان رسمی خلافت عربی بغداد، عربی بود، اما زبان فارسی به‌عنوان زبان رسمی بر همهٔ آن‌ها برتری داشت» (ریاحی، ۱۳٦۹، ص.۲۳). احمد آتش در مقالهٔ «آثار فارسی در آناتولی در قرون ششم تا هشتم»، از ۳۷ رساله و کتاب که در آناتولی و به زبان فارسی نوشته شده، نام برده است (Ates, 1945, p.94-135). سلجوقیان زبان عربی را به‌عنوان زبان دین، مدرسه و مکاتبات خارجی، و زبان فارسی را به‌عنوان زبان رسمی و زبان ادبیات انتخاب کردند (Kopurlu, 1992; Korkmaz,

(1995, p.302). پس از آن و در حملهٔ مغول، تعداد کثیری از عرفا و صوفیان به آسیای صغیر و بالاخص قونیه مهاجرت کردند که در آن روزگار از مراکز مهم و پررونق دانش و فرهنگ بود (شکر، ۱۳۸۵، ص.۲۰۱). عده‌ای چون «بهاءالدین محمد ولد» معروف به سلطان‌العلما، پدر مولانا جلال‌الدین از علما و خطبای بزرگ صوفیه (جمعی از نویسندگان، ۱۳٦۹، ص.۱۲۳) و «برهان الدین محقق ترمذی» از مریدان بهاءالولد و مهم‌ترین چهرهٔ زبان و ادب فارسی در آن عصر، یعنی مولانا جلال‌الدین محمد بلخی. تأثیر شخصیت مولانا چه در دوران حیات و چه پس از آن، در پرتو دوام طریقهٔ مولویه، در گسترش زبان و ادب فارسی قوت دیگری داشته و برجسته‌تر و نمایان‌تر بوده است (مدرسی، ۱۳۸٤، ص.۷۵). براساس سوابق تاریخی، اسکان اولیهٔ اوغوزهای ترک در آناتولی پس از پیروزی سلجوقیان در سال ۱۰۷۱ میلادی و بعدها به‌طور گسترده در طول انحطاط سلجوقیان در نیمهٔ دوم قرن سیزدهم بود. در اواخر قرن ۱٤ میلادی با فتح استانبول به دست «محمد دوم» معروف به سلطان محمد فاتح، عصر امپراتوری عثمانی آغاز شد. دربار عثمانی بیگلکهای کوچک و محلی آسیای صغیر را در اختیار خود درآورد. برخلاف سلجوقیان که زبان رسمی آن‌ها فارسی بود، بیگلکها زبان ترکی را به‌عنوان زبان رسمی خود پذیرفتند و زبان ترکی در طول دوران عثمانی به بالاترین حد از ظرافت خود رسید (Agoston & Masters, 2009, p.515). اما زبان فارسی بعد از دوره‌ای بی‌اعتنایی در دورهٔ بیگلکها، در دوران عثمانی دوباره احیا شد (Korkmaz, 1995, p.300). به‌عنوان مثال مراسلات و نامه‌های دیوانی به دستور حکمرانان به فارسی نوشته می‌شد (گلشنی، ۱۳٥٤، ص.٥۸). بنابراین ادبیات ترکی عثمانی از آغاز تا اوایل قرن حاضر به‌شدت تحت تأثیر ادبیات کلاسیک فارسی بود و یادگیری زبان فارسی شرطی ضروری برای آموزش زبان عثمانی بود (Tietze & Lazard, 1967, p.126). اوج شکوفایی زبان فارسی به دنبال دو تغییر اساسی در سیاست نسبت به زبان رو به زوال شد: اولین تغییر در ابتدای دورهٔ تنظیمات بود. در طول این دوره از یک سو حساسیت در فرهنگ عمومی جامعه نسبت به یادگیری زبان ترکی افزایش یافت و از طرف دیگر به‌تدریج تبلیغ منفی نسبت به یادگیری زبان فارسی آغاز شد (لوئیس، ۱۳٥۰، ص.۲۲۰). همچنین این‌گونه به‌نظر می‌رسد که نویسندگان این عصر بدین باور بودند که ادبیات کهن عثمانی بسیار تصنعی و تقلیدی است که بیشتر تکیهٔ آن بر قالب است و محتوا را چندان مورد توجه ندارد (آژند، ۳۱۰، ص.۱۳٦٤). از این‌رو زبان ترکی مورد توجه قرار گرفت و واژه‌های ترکی جایگزین واژه‌های عربی و فارسی شد. تغییر بعدی که با انقراض امپراتوری عثمانی و تشکیل دولت جمهوری و به دنبال اصلاحات مدرنیزهٔ آتاترک در سال ۱۹۲٤ میلادی بود، جایگزینی الفبای لاتین با الفبای عربی بود.

بنابراین نفوذ زبان فارسی که از دورهٔ سلجوقیان آغاز شده بود و در سایهٔ حمایت سلاطین عثمانی بالیده بود، در عصر نو و با جایگزینی زبان ترکی و سایر زبان‌های اروپایی محدودتر شد، ولی توانست در درون زبان و فرهنگ ترکی، به حیات خود ادامه دهد (ریاحی، ۱۳٦۹، ص.۲٦۳).

۵. روش پژوهش

روش پژوهش براساس مطالعات کتابخانه‌ای و به صورت توصیفی ـ تحلیلی است. بدین منظور، با مراجعه به تمام فرهنگ‌ها و لغتنامه‌ها، فرهنگ تعابیر و کنایات، فرهنگ‌های موضوعی و دایره‌المعارف‌هایی که در طول دورهٔ امپراتوری عثمانی در آناتولی نوشته شده بودند؛ مانند: قاموس عثمانی (صلاحی، ۱۹۱۰)، قاموس ترکی (سامی، ۱۹۰۱)، لهجهٔ عثمانی (وفیق پاشا، ۱۸۷۷)، منتخب لغات عثمانی (خلیل، ۱۸۵۳)، لغت ناجی (ناجی، ۱۹۰۵)، لغت جودی (جودی، ۱۹۱٦)، لغت حلیمی (Uzun, 2005)، لغت ابوضیاء (ابوضیاء، ۱۸۸٦)، لغت ردهاوس (Redhouse, 1880)، لغت رمزی (رمزی، ۱۸۸۸)، فرهنگ ترکی عثمانی (Cagbayir, 2017)، فرهنگ تصوف (simsek, 2017)، فرهنگ اصطلاحات و کنایات تاریخ عثمانی (Pakalin, 1993)، فرهنگ اصطلاحات و تعابیر شعری (Senturk, 2017)؛ داده‌های مورد نیاز برای این پژوهش که شامل تقریباً ٦۰۰۰ وام‌واژهٔ فارسی بود، جمع‌آوری و پس از تفکیک، فرایندهای آوایی، واجی و صرفی رایج، بررسی شدند. در این پژوهش با استفاده از نرم‌افزار excel در رایانه، درصد و بسامد وقوع این فرایندها محاسبه شده است.

۶. تحلیل یافته‌های پژوهش

براساس داده‌های گردآوری‌شده، یافته‌های پژوهشی را در دو حوزهٔ آوایی، واجی و صرفی با استفاده از آزمون‌های آماری تحلیل خواهیم کرد.

۶ـ۱. تغییرات در حوزهٔ آوایی و واجی

در این بخش از پژوهش، برای هر کدام از فرایندهای آوایی و واجی مثال‌هایی نوشته شده و نمودار فراوانی هر یک از فرایندها آورده شده است.

٦ـ۱ـ۱. فراتمایز آوایی: در مثال‌های زیر، واکهٔ گرد پیشین/ü/، جایگزین واکه‌های/o/ و /u/ و واکه غیرگرد پسین /ı/ جایگزین واکه /i/ شده‌اند که در زبان مبدأ وجود ندارند.

جدول ۲: فراتمایز آوایی در وام‌واژه‌ها

Table 2: phonetic over differentiation in Loanwords

واژه	زبان فارسی	وام‌واژه در زبان ترکی عثمانی
کهنه	kohne	kœhne
چوب	ʧu:b	ʧœp
میخ	mi:x	mɯx

۶ـ۱ـ۲. هماهنگی واکه‌ای: در مثال‌های زیر هماهنگی واکه‌ای پیش‌رونده (چپ به راست) و پس‌رونده (راست به چپ) مشاهده می‌شود.[۲۹]

جدول ۳: هماهنگی واکه‌ای در وام‌واژه‌ها

Table 3: vowel harmony in Loanwords

واژه	زبان فارسی	وام‌واژه در زبان ترکی عثمانی
چارچوبه	ʧa:rʧu:be	ʧerʧeve
دوربین	du:rbi:n	dyrbyn
آراسته	ʔa:ra:ste	arasta

۶ـ۱ـ۳. فرایند نرم‌شدگی یا تضعیف: در مثال‌های زیر، سایشی‌شدگی در تبدیل /x/ به /h/ و واکدارشدگی در تبدیل /k/ به /g/ و ناسوده‌شدگی در تبدیل /r/ به /l/ مشاهده می‌شوند.

جدول ۴: فرایند نرم‌شدگی یا تضعیف در وام‌واژه‌ها

Table 4: lenition & weakening in loanwords

واژه	زبان فارسی	وام‌واژه در زبان ترکی عثمانی
فراخ	Færa:x	ferah
کاریز	Ka:ri:z	geriz
آبکند	ʔa:bkænd	evgen
شرگیر	ʃærgi:r	ʃergil

۶ـ۱ـ۴. فرایند ابدال: در مثال‌های زیر، واج‌های /b/، /p/ به ترتیب به واج‌های /m/ و /f/ تبدیل شده‌اند.

جدول ۵: افرایند ابدال در وام‌واژه‌ها

Table 5: mutation in loanwords

واژه	زبان فارسی	وام‌واژه در زبان ترکی عثمانی
باغبان	ba:Gba:n	baɣman
پالیز	pa:li:z	falız

٦ـ١ـ٥. فرایند قلب: در مثال‌های زیر، در خوشه‌های همخوانی/mr/ و /rj/، جابه‌جایی صورت گرفته است.

جدول ۶: فرایند قلب در وام‌واژه‌ها

Table 6: metathesis in loanwords

واژه	زبان فارسی	وام‌واژه در زبان ترکی عثمانی
امرود	ʔæmru:d	armut
چاریک (چهاریک)	ʧa:rjek	ʧejrek

٦ ـ ١ ـ ٦. فرایند حذف: در مثال‌های زیر، همخوان‌های /G/، /b/ و /ɢ/ حذف شده‌اند.

جدول ۷: فرایند حذف در وام‌واژه‌ها

Table 7: deletion in loanwords

واژه	زبان فارسی	وام‌واژه در زبان ترکی عثمانی
چراغ	ʧera:G	ʧıra
بیابان	bija:ba:n	jaban
چلاقپا	ʧola:ɢpa:	ʧolpa

٦ـ١ـ٧. فرایند درج: در مثال‌های زیر، همخوان‌های/d/ و /h/ درج شده‌اند.

جدول ۸: درج همخوان در وام‌واژه‌ها

Table 8: consonant insertion in loanwords

واژه	زبان فارسی	وام‌واژه در زبان ترکی عثمانی
تنور	tænu:r	tendur
کاکل	ka:kol	kahkyl

البته با توجه به قوانین ساختار هجای ترکی مربوط به خوشه‌های همخوانی، وجود خوشه‌های داخلی در زبان ترکی عثمانی مجاز نیست، بنابراین واکه‌های مصنوعی[۳۰] برای شکستن خوشه‌های ابتدایی و پایانی هجا به‌کار گرفته شده‌اند؛ گرچه بعدها در نتیجهٔ تماس با زبان‌های اروپایی خوشه‌های اولیه و پایانی هجا در زبان ترکی عثمانی پذیرفته شده‌اند (مانند واژهٔ روزگار/ryzgar/).

جدول ۹: درج واکه برای شکستن خوشه‌های همخوانی در وام‌واژه‌ها

Table 9: vowel insertion to break consonant clusters in loanwords

واژه	زبان فارسی	وام‌واژه در زبان ترکی عثمانی
آشکار	ʔa:ʃka:r	aʃikar
ابر	ʔæbr	ebir

وجود برخی همخوان‌ها در ابتدای واژه مجاز نیست، هیچ واژهٔ ترکی با «ر» آغاز نمی‌شود، بنابراین در ابتدای واژه یک واکه درج می‌شود. اگرچه واژه‌هایی با همخوان آغازی «ر» در نتیجهٔ تماس با زبان‌های دیگر در دوره‌های بعدی وارد زبان ترکی عثمانی شده‌اند (مانند واژهٔ روم/rum/).

جدول ۱۰: درج واکه در ابتدای وام‌واژه

Table 10: vowel insertion in the beginning of loanwords

واژه	زبان فارسی	وام‌واژه در زبان ترکی عثمانی
روزه	ru:ze	orudʒ
رشته	reʃte	eriʃte

۶-۱-۸. فرایند همگونی

در مثال زیر همخوان واکدار [d] به‌دلیل حذف همخوان واکدار [n] به همخوان بی‌واک [t] تبدیل شده است.

جدول ۱۱: فرایند همگونی در وام‌واژه‌ها

Table 11: assimilation in loanwords

واژه	زبان فارسی	وام‌واژه در زبان ترکی عثمانی
گوشه‌بند	gu:ʃebænd	kœʃebet

نمودار ۱ : فراوانی فرایندهای واجی

Chart 1: Frequency of phonological processes

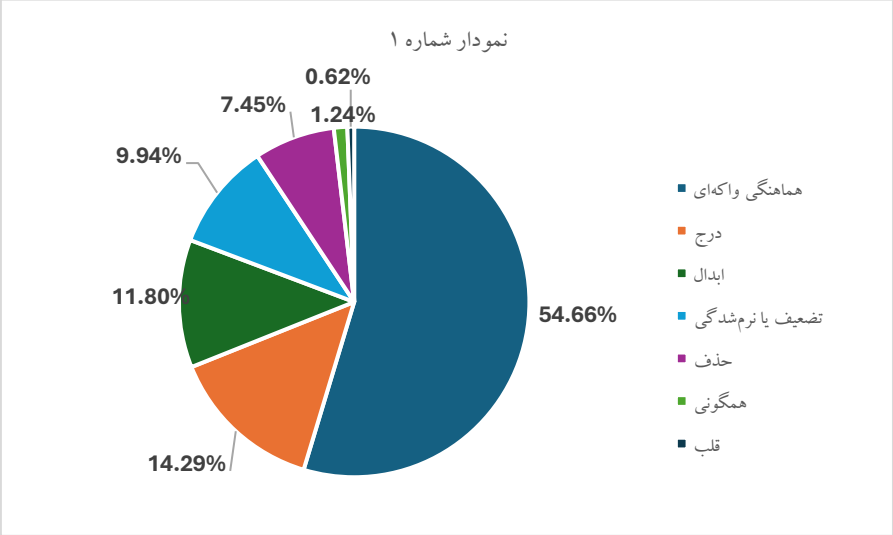

۶ـ۲. سازگاری در حوزهٔ صرف

در حوزهٔ صرف، وام‌واژه‌های فارسی بر اساس ساختار واژگانی و نحوهٔ انطباق با نظام صرفی زبان ترکی عثمانی در سه گروه اصلی شامل **واژه‌های مرکب**، **واژه‌های مشتق و واژه‌های پیچیده** طبقه‌بندی شده‌اند. بررسی این گروه‌ها نشان می‌دهد که وام‌واژه‌های فارسی پس از ورود به زبان مقصد، نه تنها در سطح واژگانی حفظ شده‌اند، بلکه در بسیاری موارد در فرایندهای واژه‌سازی زبان ترکی عثمانی نیز مشارکت فعال داشته‌اند.

۶ـ۲ـ۱. واژه‌های مرکب

علاوه بر وام‌واژه‌های بسیط فارسی که به فراوانی در متون و منابع ترکی عثمانی مشاهده می‌شوند، شمار قابل توجهی از وام‌واژه‌های فارسی در قالب ساخت‌های مرکب نیز بکار رفته‌اند. این ترکیبات گاه از دو یا چند عنصر فارسی تشکیل شده‌اند و گاه حاصل ترکیب یک جزء فارسی با عناصری از زبان‌های دیگر، از جمله ترکی، عربی، فرانسوی، ایتالیایی، لاتین، یونانی، انگلیسی و ارمنی هستند. در جدول شمارهٔ ۱۲ نمونه‌هایی از این وام‌واژه‌های مرکب ارائه شده است.

جدول ۱۲: واژه‌های مرکب

Table 12: compounds

واژه	وام‌واژه	آوانوشت
فارسی ـ فارسی	آبدست	abdest
	بالانشین	balaniʃin
	یکدل	jekdil
فارسی ـ ترکی	اردوست (مرد، بهادر، اهل)	erdost
	دپرمزده (زلزله‌زده)	depremzede
	دیلباز (چاپلوس، چرب‌زبان)	dilbaz
	یلپازه (بادبزن): یل+پازه(پاشیدن)	jelpaze
	اویونباز (حیله‌گر،دغل‌باز)	ojunbaz
فارسی ـ عربی	سفربر (سربازی که آمادهٔ اعزام به جنگ است و یا در، دولتی که برای محاربه با دولتی دیگر آماده شده است)	seferber
	بددعا (طلب مصیبت برای کسی)	beddu‍ʕa
	ماجراپرست (ماجراجو، جسور)	madʒeraperest
فارسی ـ سایرزبان‌ها	بانکرزده (شخصی که در روابط تجاری خود با بانک متحمل ضرر می‌شود)	bankerzede Fr: banquier
	آمریکن‌واری (مانند یک آمریکایی)	amerikenvari En:American
	مارانگوزخانه (مغازهٔ نجاری)	marangozxane Gr: ξυλουργός

نمودار ۲، فراوانی واژه‌های مرکب

Chart 2: Frequency of compounds

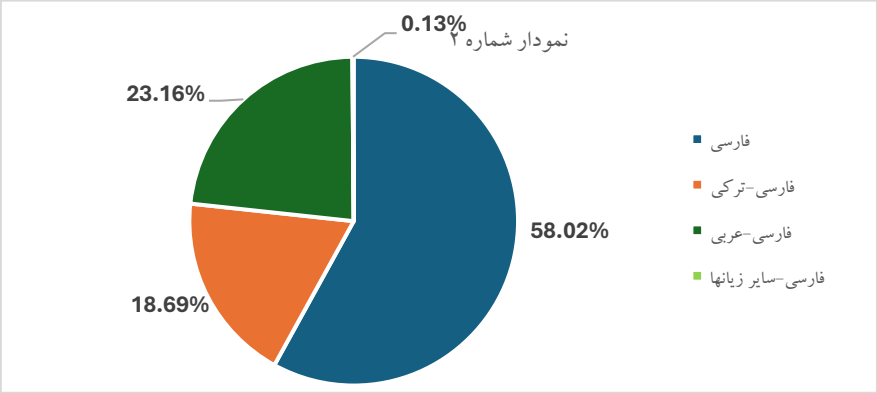

۶ـ۲ـ۲. واژه‌های مشتق

یکی از مهم‌ترین نمودهای سازگاری صرفی وام‌واژه‌های فارسی در زبان ترکی عثمانی، مشارکت آن‌ها در فرایند اشتقاق است. در این فرایند، وندهای اشتقاقی زبان ترکی به واژه‌های ساده و مرکب فارسی افزوده شده و متناسب با نوع و کارکرد وند، واژه‌های جدیدی در نقش اسم، صفت یا فعل پدید آمده‌اند. بررسی داده‌ها نشان می‌دهد که برخی از صفات مرکب فارسی در جریان بومی‌سازی، همزمان با دریافت وندهای اشتقاقی، ساختار مرکب اولیه خود را از دست داده‌اند و علاوه بر آن، در معرض تغییرات آوایی و واجی نیز قرار گرفته‌اند. در جدول شمارهٔ ۱۳ نمونه‌هایی از این واژه‌های مشتق ارائه شده است.

جدول ۱۳: واژه‌های مشتق

Table 13: Derivatives

واژه	وند اشتقاقی	وام‌واژه	آوانوشت
دوست	ـلک، ـلق اسم مصدر و اسم مکان می‌سازد و نیز ادات تخصیص، لیاقت و مقدار است.	دوستلق	dosluɣ
باغچه‌بان		باغچوانلق	baɣʧuvanluɣ
بیچاره		بیچاره‌لک	biʧʕareluɣ
مژده		موشتلوق	muʃtuluɣ
کار	ـلی، ـلو ادات نسبت، صفت می‌سازد و معنی نسبت و صاحبیت می‌دهد.	کارلی (نافع، مفید)	karlɯ
نازک‌اندام		انداملی	endamlɯ
بارگیر	ـجی، ـجو ادات فاعلیت، صفت می‌سازد و معنی اشتغال می‌دهد.	بیگیرجی (اسب‌ران، اسب‌سوار، کسی که اسب باربر را می‌پروراند و اجاره می‌دهد.)	bejgirdʒɯ
موم		مومجو (کسی که موم می‌سازد و می‌فروشد)	mumdʒu
خانه	ـجک ادات اسم تصغیر و ادات مبالغه	خانه‌جک (خانهٔ کوچک)	xanedʒik
کوچک		کوچوجک (بسیار کوچک)	kyʧydʒyk
مرد	ـجه ادات لیاقت، تصغیر، تمییز، تعقیب، نسبت و گاهی مطابقت	مردجه (مانند مرد، مردانه)	mertdʒe
گاهی		گاهیجه (گاهاً، بعضاً)	gahidʒe

واژه	وند اشتقاقی	وام‌واژه	آوانوشت
	و موافقت.		
پاره	ـ سز	پاره‌سز (بی‌پول)	parasuz
چاره (بیچاره)	ادات نفی	چاره‌سز	ʧaresiz
خود	ـ ایله ادات وساطت و مقارنت	خودایله (به تنهایی)	xodile

مصادر در ترکی عثمانی از افزودن پسوند فعل ساز ـ لـ (le) و پسوند مصدرساز ـ مک(mek) به وام‌واژه‌های فارسی ساخته شده‌اند (lewiss, 2000, p.227) و یا با افزودن افعال کمکی مانند اتمک (etmek)، ایلمک (ejlemek) و اولمق (olmaɟ) به وام‌واژه‌های فارسی، افعال مرکب ساخته‌اند. برخی افعال مرکب فارسی نیز، به‌صورت فعل مرکب همراه با وام‌واژه ترجمه شده‌اند. نمونه‌هایی از این افعال در جدول ١٤ آمده‌اند:

جدول ۱۴: افعال مرکب

Table 14: Compound verbs

واژهٔ فارسی	وام‌واژه	آوانوشت
برابر	برابرلمک (تسویه کردن و به یک حد رساندن)	beraberlemek
کوچک	کوچکلمک (تحقیر و تذلیل کردن، بی‌اهمیت جلوه دادن)	kyʧyklemek
آتش	آتش‌ایتمک (تشهیر سلاح کردن، خالی کردن تفنگ یا طپانچه با شلیک)	ateʃ etmek
آواز	آوازایلمک (صدا زدن، صدا کردن)	avaz ejlemek
انگل	انگل‌اولمق (مانع شدن)	engel olmaɟ
گناه کردن	گناه ایشلمک	gynah iʃlemek

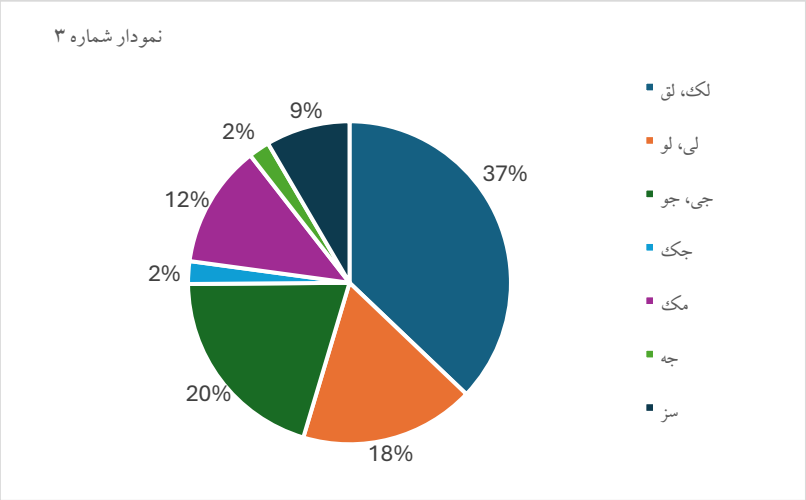

نمودار ۳: فراوانی وندهای اشتقاقی در حوزهٔ صرفی

Chart 3: Frequency of Derivational Affixes in Morphological Adaption

۶ـ۳. واژه‌های پیچیده

وام‌واژه‌های فارسی در زبان ترکی عثمانی از نظر نوع و میزان بومی‌سازی یکسان نیستند. بخشی از این وام‌واژه‌ها، صورت آوایی و معنای اصلی خود را تا حد زیادی حفظ کرده‌اند و گروهی دیگر تنها یک یا چند معنی از معانی واژه‌ی فارسی را به زبان مقصد منتقل کرده‌اند. با این حال، شماری از وام‌واژه‌ها در فرایند انتقال به ترکی عثمانی دچار دگرگونی‌های چشمگیری شده‌اند؛ به گونه‌ای که تشخیص ارتباط آن‌ها با صورت فارسی اولیه دشوار است. برخی از این واژه‌ها تغییرات گسترده‌ای در ساخت آوایی و واجی خود پذیرفته‌اند، برخی دیگر دچار گسترش یا تحول معنایی شده‌اند و گروهی نیز در نتیجه‌ی بازتحلیل واژگانی، ساختار و کارکردی متفاوت از صورت اصلی یافته‌اند. برای بررسی دقیق‌تر، این وام‌واژه‌ها در چهار گروه طبقه‌بندی شده‌اند:

الف) وام‌واژه‌هایی که در ساخت آوایی و واجی، متفاوت از واژهٔ اصلی هستند، مانند:

اسکدار /yskydar/: اسم. برگرفته از واژه فارسی «اسب‌گذار». به معنای منزلگاه یا اقامتگاه مأموران نامه‌رسان و نیز «اسب‌منزل» به کار می‌رفته است (صلاحی، ص۱۱). این واژه در فرایند بومی‌سازی دچار تغییرات آوایی قابل توجهی شده است.

بداوا/bedava/: صفت. برگرفته از ترکیب اضافی فارسی «باد هوا». در ترکی عثمانی در معانی «بی‌مصرف، بی‌بدل» (صلاحی، ص٦٠ج٢)؛ «بی‌پول، مجانا، بلاشیء» (سامی، ص٢٦٠)؛ «آنچه که بدون پول و سعی و زحمت و بلابدل بدست آید »(رمزی، ص ١٥٥؛ ابوضیاء، ص٢٣٠) ثبت شده است.

پاماچان/pamaʧan/: اسم. برگرفته از واژه فارسی «پای مجان». در ترکی عثمانی، نوعی مجازات مابین درویشان بوده است. درویشی که رفتار یا گفتاری خلاف جامعهٔ درویشان مرتکب شود، برای مجازات در محل کفشداری تکیه یا خانقاه بر روی یک پا می‌ایستد و با دست چپ گوش راست و با دست راست گوش چپ را می‌گیرد (Redhouse, p.436).

جومرت/ʤœmert/: صفت. برگرفته ازواژه فارسی «جوانمرد» به معنی سخی و کریم(سامی، ص٤٨٥).

خنکار، **حنکار**/hynkar,xunkar/: اسم. برگرفته از واژه فارسی «خداوندگار». در ترکی عثمانی به معنای سلطان، فرمانروا و پادشاه بکار رفته است. همچنین در برخی موارد برای اولیای دینی نیز استعمال شده است؛ مانند «پیر خنکار» و «ملا خنکار»(سامی، ص. ٥٧٣). از این واژه صفت «**خنکاری**» نیز ساخته شده است که به معنای «منسوب به پادشاه» یا «بسیار نفیس و ممتاز» به کار می‌رفته است: «طرز خنکاری»، «خنکاری کاغذ» (صلاحی، ص٣٤٠).

زارزاوات/zarzavat/: اسم. برگرفته از واژه فارسی «سبزوات» به معنای سبزیجات (سامی، ص٧٠٥).

کهیا/kahja/: اسم. برگرفته از واژه فارسی «کدخدا». در ترکی عثمانی علاوه بر معنای اصلی، در معانی دیگری نیز بکار رفته است: صاحب خانه (صلاحی، ص٢٤٦ج٣)؛ دم معتمد و امینی که مأمور به ادارهٔ امور و یا ادارهٔ کاخ‌ها و سراهای بزرگ است؛ «اصناف کهیاسی»: وکیل امور؛ مجازاً در معنی شخصی که در کار دیگران دخالت می‌کند به‌کار می‌رود (سامی، ص١٢٢٠).

ب) وام‌واژه‌هایی که دچار تحول یا گسترش معنایی شده‌اند:

چراغ/ʧuraɣ,ʧuraɣ/: اسم. در فارسی به معنای «چراغ» است، اما در ترکی عثمانی در معانی جدیدی همچون «شاگرد» و«متعلّم» بکار رفته است. در قاموس ترکی چنین آمده است: «مالک اجاق و قندیل، کسی که به نعمت و احسانی یا وظیفه و معاشی و یا مأموریتی نائل شده است، کسی که با عفو شدن از خدمت به معاش تقاعد نائل شده است، شاگرد، تلمیذ، کسی که به قصد تعلیم در معیت استادی است.»(سامی: ٥٠٧)؛ چراغ اولمق/ʧuraɣ olmaɣ/: مصدر. بازنشسته شدن (صلاحی، ص٢٣٥ج٣)؛ چراغلق/

/ʧɯraɟlɯɟ/: اسم. نائلیت به نعمت و احسان و یا وظیفه و مأموریت، بازنشستگی، شاگردی، تلمذ (سامی، ص۵۰۷)

دوباره/dubare/: اسم و قید. در فارسی به معنای «بار دیگر» است. اما در ترکی عثمانی بار معانی مختلفی دارد: «اگر به معنی دفعه باشد، بار دوم معنی می‌دهد و اگر به معنی نوبت باشد به معنی دو نوبت خواهد بود. در قدیم بیشتر در بازی‌هایی که در آن تاس می‌ریختند برخی بازیکنان به بهانه‌های مختلف خواهان چند باره انداختن تاس بودند که با شرط «دوباره» اشتراک آن‌ها در بازی مورد قبول قرار می‌گرفت. موخراً در اثر کثرت استعمال به معنی حیله، خدعه و مکر به‌کار رفته است.»(سامی، ص٦٢٣)؛ دوباره‌جی/dubaredʒɯ/: صفت. حیله‌کار، دساس، خدعه‌کننده (سامی، همان).

زنگین/zengin/: صفت. برگرفته از واژه فارسی «سنگین». در ترکی عثمانی در معانی «آراسته به سنگ»، «مرصع»، «باارزش»، «مالدار»، «متمول»، «غنی» و «توانگر» بکار رفته است (وفیق پاشا، ص٤٢٧؛ ابوضیاء، ص۵۲۵)؛ زنگینلک/zenginlik/: اسم. تمول، غنا، ثروت (ابوضیاء، همان)؛ زنگینله‌مک/zenginlemek/: مصدر. صاحب مال و پول فراوان بودن (وفیق پاشا، همان).

چاپارز/ʧaparɯz/:اسم. برگرفته از واژه فارسی «چپراست». در ترکی عثمانی در معانی «مانع»، «حائل» و«مشکل» به کار رفته است (سامی، ص ٤٩٢)؛ از مشتقات آن می‌توان به: چاپارزلق/ʧaparɯzlɯɟ/: اسم. ممانعت، مشکلات، موانع (سامی، همان)؛ چاپارزلی/ʧaparɯzlɯ/: صفت. دارای موانع و مشکلات (سامی، همان) اشاره کرد.

روزگار/ryzgar/: اسم. در فارسی به معنی «زمانه» و «ایام» است. در ترکی عثمانی به معنی «ریح» و «باد» بکار رفته است: «شدتله روزگار اسدکجه خانه‌یی تملدن صارصیوردی» (وزش شدید باد، خانه را از بیخ تکان می‌داد) (صلاحی، ص٤٦٤ج۳)؛ روزگارلی/ryzgarli/:صفت. در معرض باد، دارای باد شدید (سامی، ص٦٧٣).

ج) وام‌واژه‌هایی که نقش دستوری آن‌ها متفاوت از واژهٔ اصلی است، مانند:

بجایش/bedʒajiʃ/: اسم. برگرفته از عبارت فارسی «به جایش»(به جای او). این ترکیب در فارسی گروه حرف اضافه است، اما در ترکی عثمانی به صورت یک اسم مستقل درآمده و به معنای «مبادلهٔ خدمت بین دو مأمور، به جای یکدیگر رفتن» به کار رفته است: «بجایش اولدی» (بجایش شد)، «بجایشی اجرا ایدیلدی» (بجایش او اجرا شد) (سامی، ص ۲۸۰؛ صلاحی، ص ۹۷ج۲؛ رمزی، ص١٦٢؛ ناجی، ص١٥٣).

ازیاح/ʔezjah/: صفت. در زبان ترکی عثمانی به معنای «بسیار سرد» یا «سردتر از یخ» به کار رفته

است که در *قاموس عثمانی* معادل عربی آن «أبرد من الجمد» ذکر شده است (صلاحی، ۱۹۱۰، ج. ۲، ص. ۱۰۰). این واژه از ترکیب فارسی «از یخ» پدید آمده است. در فارسی، «از یخ» در ساختارهای مقایسه‌ای همراه با صفت تفضیلی، مانند «سردتر از یخ»، در نقش حرف اضافه و متمم ظاهر می‌شود.

د) بازتحلیل واژگانی:

الدیون/ʔeldiven/:اسم. از واژه فارسی «دستوان» گرفته شده است. در ترکی عثمانی به معنی دستکش، محفظهٔ دست از چرم و پوست یا پشم و پارچه است. از این واژه مشتقات دیگری نیز ساخته شده‌اند؛ از جمله: الدیونجی/ʔeldivendʒɯ/ کسی که دستکش می‌دوزد یا می‌فروشد. الدیونجیلیک /ʔeldivendʒilik/ حرفه و پیشهٔ الدیونجی(سامی، ص ۱۵۶). واژهٔ دستوان با اضافه شدن واژهٔ ال/ʔel/ ترکی به معنی «دست» بازسازی شده است (el+dæst+vɒ:n>).

ه) کپی رمز: در جدول شمارهٔ ۱۵ نمونه‌هایی از موارد «کپی رمز» آمده‌اند:

جدول ۱۵: کپی اصطلاحات و کنایه‌ها و ضرب‌المثل‌های فارسی

Table 15: Code-copying of Persian idioms, figurative expressions, and proverbs

فارسی	ترکی‌عثمانی	آوانوشت
سنگدل	طاش‌یورک	taʃjyrek
چشم‌دوختن	کوزدیکمک	gœzdikmek
گوش‌دادن	قولاق ویرمک	Gulag vermek
اول چاه را بکن، بعد مناره را بدزد	مناره‌یی چالان قلیفنی حاضرلار	minareji ʧalan gulufunu hazurlar

۷. نتیجه

در این پژوهش، با گردآوری بیش از ۶۰۰۰ وام‌واژهٔ فارسی در زبان ترکی عثمانی، فرایندهای آوایی، واجی و صرفی مؤثر در بومی‌سازی این وام‌واژه‌ها بررسی شد. هدف اصلی پژوهش، شناسایی الگوهای تغییر وام‌واژه‌ها و تبیین میزان و دامنهٔ تأثیر زبان فارسی بر زبان ترکی عثمانی بود. نتایج حاصل از تحلیل داده‌ها نشان می‌دهد که در میان فرایندهای آوایی و واجی، هماهنگی واکه‌ای بالاترین بسامد را دارد و از این میان، دو ویژگی «گردبودن» و «پیشین‌بودن» واکه‌ها بیشترین نقش را در انطباق وام‌واژه‌های

فارسی با نظام واجی زبان ترکی عثمانی ایفا کرده‌اند. با این حال، تمامی وام‌واژه‌ها به طور کامل با قواعد واجی زبان مقصد سازگار نشده‌اند و نمونه‌هایی از ناهماهنگی نیز مشاهده می‌شود؛ از جمله حفظ برخی خوشه‌های همخوانی، آغاز واژه با همخوان‌های نامتعارف در زبان ترکی و نیز بقای برخی واکه‌های بلند. این موارد نشان می‌دهند که فرآیند بومی‌سازی همواره یکسان و کامل نبوده و در مواردی صورت اصلی وام‌واژه تا حدی حفظ شده است.

در حوزهٔ صرف، بررسی داده‌ها نشان می‌دهد که واژه‌های مشتق بسامد بسیار بیشتری نسبت به واژه‌های مرکب دارند. این امر را می‌توان نتیجهٔ ماهیت پیوندی زبان ترکی دانست که امکان گسترش واژگان از طریق وندافزایی را به‌خوبی فراهم می‌کند.

یافته‌های آماری پژوهش نشان می‌دهد که نظام آوایی و واجی زبان ترکی عثمانی در برابر وام‌واژه‌های فارسی حساسیت بالایی داشته است. گستردگی و پیچیدگی تغییرات آوایی و واجی اعمال‌شده بر وام‌واژه‌ها مؤید تلاش زبان مقصد برای انطباق آن‌ها با ساختار واجی خود است. در مقابل، نظام صرفی زبان ترکی عثمانی انعطاف‌پذیری بیشتری از خود نشان داده و وام‌واژه‌ها را با سهولت بیشتری در الگوهای واژه‌سازی خویش جذب کرده است.

مطالعهٔ وام‌واژه‌ها افزون بر آشکار ساختن سازوکارهای زبانی، اطلاعات ارزشمندی دربارهٔ روابط فرهنگی، اجتماعی و تاریخی میان جوامع زبانی در اختیار پژوهشگران قرار می‌دهد. بررسی وام‌واژه‌های فارسی در ترکی عثمانی نشان می‌دهد که نفوذ زبان فارسی تنها به انتقال واژگان محدود نبوده، بلکه در شکل‌گیری ترکیبات، اصطلاحات، تعابیر و الگوهای معنایی زبان عثمانی نیز نقش مهمی ایفا کرده است. همچنین این پژوهش نمونه‌های متعددی از واژه‌ها، ترکیبات و کاربردهای کمتر شناخته‌شدهٔ فارسی را آشکار می‌سازد که در متون فارسی کمتر یا به‌کلی فراموش شده‌اند، اما در منابع عثمانی حفظ شده‌اند.

درمجموع، نتایج این پژوهش بیانگر عمق و گستردگی تعامل زبانی میان فارسی و ترکی عثمانی است و نشان می‌دهد که زبان ترکی عثمانی ظرفیت ارزشمندی برای مطالعات زبان‌شناسی تاریخی، تماس زبانی، و پژوهش‌های مرتبط با وام‌گیری و بومی‌سازی واژگان دارد. از این‌رو، انجام پژوهش‌های گسترده‌تر در زمینه‌های مختلف زبان‌شناسی تاریخی و مطالعات تماس زبانی دربارهٔ زبان ترکی عثمانی ضروری به نظر می‌رسد.

۸. پی‌نوشت‌ها

1. Orkhon inscriptions
2. Kutadgu Bilig

۳. Codex Cumanicus - نسخهٔ خطی از هشتاد و دو صفحه، که عمدتاً شامل واژگان و متون زبان ترکی شمال غربی میانهٔ کومان‌ها (یک قوم ترک کوچ‌نشین) است که به خط لاتین ضبط شده است. این کتاب یکی از قدیم‌ترین گواهی‌های زبان تاتاری شبه جزیرهٔ کریمه محسوب می‌شود که برای تاریخچهٔ گویش‌های «کیپچاک» و «اوغوز» از اهمیت زیادی برخوردار است.

4. Diffusion
5. Transfer
6. Interference
7. Replication
8. switching code
9. Analytic
10. Isolating
11. Synthetic
12. Fusional
13. Inflecting
14. Agglutinating
15. Polysynthetic
16. phonetic over differentiation
17. vowel harmony
18. agglutinating
19. lenition, weakening
20. mutation
21. metathesis
22. deletion
23. insertion
24. assimilation
25. Minorsky
26. Avar
27. Slav
28. Oghuz

۲۹. تحلیل داده‌ها نشان می‌دهند که اگرچه زبان ترکی دارای سیستم قوی هماهنگی واکه‌ای است، اما در برخی وام‌واژه‌ها، ناهماهنگی‌هایی نیز دیده می‌شوند که پرداختن به آن‌ها از موضوع این پژوهش خارج است.

30. Prosthetic vowel

۹. منابع

- آژند، ی. (۱۳٦٤). *ادبیات نوین ترکیه*. تهران: امیرکبیر.
- ابوضیاء (۱۸۸٦). *لغت ابوضیاء*. قسطنطنیه: ابوالضیاء.
- باطنی، م. (۱۳۷۳). *زبان و تفکر*: مجموعه مقالات زبان‌شناسی. تهران: فرهنگ معاصر.
- جمعی از نویسندگان (۱۳٦۹). *مولانا از دیدگاه ترکان و ایرانیان*. تهران: وزارت فرهنگ.
- جودی، ا. (۱۹۱٦). *لغت جودی*. استانبول.
- خلیل (۱۸۵۳). *منتخب لغات عثمانی*. استانبول.
- رمزی، ح. (۱۸۸۸). *لغت رمزی*. استانبول.
- ریاحی، م. (۱۳٦۹). *زبان و ادب فارسی در قلمرو عثمانی*. تهران: پاژنگ.
- سامی، ش. (۱۹۰۱). *قاموس ترکی*. استانبول: اقدام.
- شقاقی، و. (۱۳۸۷). *مبانی صرف*. تهران: سمت.
- شکر، م. (۱۳۸۵). *سلجوقیان*. ترجمهٔ صالحی ن.، ارطغل ع. تهران: ادیان.
- صلاحی، م. (۱۹۱۰). *قاموس عثمانی*. استانبول: محمود بگ.
- گلشنی، ع. (۱۳٥٤). *فرهنگ ایران در قلمرو ترکان*. تهران: انتشارات تجارت‌خانهٔ گلشنی.
- لوئیس، ب. (۱۳۵۰). *استانبول و تمدن عثمانی*. ترجمهٔ ماه ملک ب. تهران: انتشارات بنگاه ترجمه و نشر.
- مدرسی، ف. (۱۳۸٤). زبان و ادب پارسی در آسیای صغیر. *نامهٔ فرهنگستان*، ۱، ۷۰ـ ۸٤.
- مدرسی، ی. (۱۳۹۰). *درآمدی بر جامعه‌شناسی*. تهران: انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- معلم ناجی (۱۹۰۵). *لغت ناجی*. استانبول: عصر.
- وفیق پاشا، ا. (۱۸۷۷). *لهجهٔ عثمانی*. استانبول: مطبعهٔ عامره.
- همتی، ص.، و دبیرمقدم، م. (۱٤۰۲). تغییرات نحوی صورت‌گرفته در ترکی قشقایی در اثر تماس با زبان فارسی. *جستارهای زبانی*، ۱٤(۲)، ۲۲۵ ـ ۲۵۹.

References

- Abuziya. (1886). *Lughat-i Abuziya* .Istanbul:Abuziya Press.
- Adler, P. J., & Pouwels, R. L. (2011). *World civilizations*. Wadsworth Publishing.

- Agoston, G., & Masters, B. (2009). *Encyclopedia of the Ottoman Empire*. Infobase Publishing.
- Aitchison, J. (2000). *Language change: Progress or decay?* Cambridge University Press.
- Ajand, Y. (1985). *Modern Turkish literature*. Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
- Akulenko, V. V. (1972). *Issues of internationalization of the vocabulary of the language*. Publishing House of Kharkov University.
- Arolotto, A. (2005). *Introduction to historical linguistics* (Y. Modarresi, Trans., 2nd ed.). Institute of Humanities & Cultural Studies.
- Ates, A. (1958). *Hicri VI–VIII (XII–XIV) asirlarida Anadolu'da Farsca eserler*. Turkiyat Mecmuasi, 13, 94–135.
- Bateni, M. (1994). *Language and thought: A collection of linguistic articles.* Tehran: Farhang-e Moʿaser. [In Persian]
- Bosnali, S. (2001). New Persian loanwords in Anatolian Turkish dialects (2). In M. Stachowski (Ed.), *Languages and culture of Turkic peoples* (pp. 193–208). Studia Turcologica Cracoviensia.
- Burquest, D. A. (1998). *Phonological analysis: A functional approach*. SIL International.
- Cagbayir, Y. (2017). *Otuken Osmanli Turkcesi sozlugu*.Otuken Nesriyat.
- Campo, J. E. (2009). *Encyclopedia of Islam*. Facts on File.
- Carr, P. (1993). *Phonology*. Macmillan Press.
- Chomsky, N., & Halle, M. (1968). *The sound pattern of English*. Harper & Row.
- Crystal, D. (1992). *An encyclopedic dictionary of language and languages*. Blackwell.
- Crystal, D. (2008). *A dictionary of linguistics and phonetics* (6th ed.). Wiley-Blackwell.
- Dohlus, K. (2013). *Phonetics or phonology: Asymmetries in loanword adaptations; French and German mid front rounded vowels in Japanese*. Universitätsbibliothek Johann Christian Senckenberg.
- Dupoux, E., Kakehi, K., Hirose, Y., Pallier, C., & Mehler, J. (1999). *Epenthetic vowels in Japanese: A perceptual illusion?* Journal of Experimental Psychology: Human Perception

and Performance, 25(6), 1568–1578.

- Golden, P. B. (2006). *Turks and Iranians: An historical sketch*. Turcologica, 62.
- Golshani, A. (1975). *Iranian culture in the realm of the Turks*.Tehran: Entesharat-e Tejaratkhaneh-ye Golshani. [In Persian]
- Gussenhoven, C., & Jacobs, H. (2011). *Understanding phonology* (3rd ed.). Routledge.
- Hafiz, O. (1996). *Phonological and morphological integration of loanwords into Egyptian Arabic*. Égypte/Monde Arabe, 27–28, 383–410.
- Haugen, E. (1950). *The analysis of linguistic borrowing*. Language*, 26*(2), 210–231.
- Hemmati, S., & Dabir-Moghaddam, M. (2024). *Syntactic changes in Qashqai Turkish resulting from contact with Persian*. Jostarhaye Zabani, 14(2), 225–259. [In Persian]
- Hock, H. H. (1985). *Regular metathesis*. Linguistics*, 23*(4), 529–546.
- Hudson, R. A. (2001). *Sociolinguistics* (2nd ed.). Cambridge University Press.
- Jacobs, H., & Gussenhoven, C. (2000). *Loan phonology: Perception, salience, the lexicon and OT*. In J. Dekkers, F. van der Leeuw, & J. van de Weijer (Eds.), Optimality theory: Phonology, syntax, and acquisition (pp. 193–209). Oxford University Press.
- Jamʿi az Nevisandegan. (1990*). Rumi from the perspective of Turks and Iranians*. Tehran: Vezarat-e Farhang. [In Persian]
- Johanson, L. (2002). *Structural factors in Turkic language contacts*. Curzon.
- Katamba, F. (1989). *An introduction to phonology*. Longman.
- Kenstowicz, M. (2005). *The phonetics and phonology of Korean loanword adaptation.* In Proceedings of the First European Conference on Korean Linguistics.
- Kenstowicz, M., & Suchato, A. (2006). *Issues in loanword adaptation: A case study from Thai.* Lingua, 116(7), 921–949.
- Khalil. (1853). *Muntakhab lughat-i Osmani* [Selected Ottoman vocabulary].
- Köprülü, M. F. (1992). *The Seljuks of Anatolia: Their history and culture according to local Muslim sources*. University of Utah Press.
- Korkmaz, Z. (1995). *Turk dili uzerine arastirmalar* (Vol. 1). Türk Dil Kurumu.

- Korkut, M. B. (1999). Osmanish: Einfuhrung in die Grundlagen der Literatursprache. Harrassowitz.
- LaCharité, D., & Paradis, C. (2000). *Phonological evidence for the bilingualism of borrowers*. In Proceedings of the Annual Conference of the Canadian Linguistic Association.
- LaCharité, D., & Paradis, C. (2005). *Category preservation and proximity versus phonetic approximation in loanword adaptation*. Linguistic Inquiry, 36(2), 223–258.
- Lewis, B. (1971). *Istanbul and Ottoman civilization*. (B. Mah Malek, Trans.). Tehran: Bongah-e Tarjomeh va Nashr. [In Persian]
- Lewis, G. L. (2000). *Turkish grammar*. Oxford University Press.
- Modarresi, F. (2005). Persian language and literature in Asia Minor. *Nameh-ye Farhangestan, 1*, 70–84. [In Persian]
- Modarresi, Y. (2011). *An introduction to sociology*. Pazhuheshgah-e Olum-e Ensani va Motaleʿat-e Farhangi. [In Persian]
- Moʿallem Naji. (1905). *Lughat-i Naji*. Asr.
- Myers-Scotton, C. (1993). *Social motivations for codeswitching: Evidence from Africa*. Clarendon Press.
- Newby, G. D. (2002). *A concise encyclopedia of Islam*. Oneworld.
- Pakalin, M. Z. (1971). *Osmanli tarih deyimleri ve terimleri.* Milli Egitim Basimevi.
- Paradis, C. (1995). *Derivational constraints in phonology: Evidence from loanwords and implications*. In Proceedings of the 31st Annual Meeting of the Chicago Linguistic Society.
- Peperkamp, S., & Dupoux, E. (2003). *Reinterpreting loanword adaptations: The role of perception*. In Proceedings of the 15th International Congress of Phonetic Sciences.
- Peperkamp, S., Vendelin, I., & Nakamura, K. (2008). *On the perceptual origin of loanword adaptations: Experimental evidence from Japanese*. Phonology, *25*(1), 129–164.
- Ramzi, H. (1888). *Lughat-i Ramzi*.
- Redhouse, J. W. (1880). *A Turkish and English lexicon*. American Mission Press.

- Robins, R. H. (1964). *General linguistics: An introductory survey*. Longmans.
- Riahi, M. (1990). *Persian language and literature in the Ottoman realm*. Tehran: Pazhang. [In Persian]
- Romaine, S. (1989). *Bilingualism*. Basil Blackwell.
- Salahi, M. (1910). *Qamus-i Osmani*. Mahmud Beg.
- Sami, S. (1901). *Qamus-i Turki*. Istanbul:Eqdam.
- Senturk, A. A. (2016). *Osmanli siiri kilavuzu*. OSEDAM.
- Shaqaqi, V. (2008). *Principles of morphology*. Tehran: SAMT. [In Persian]
- Şimsek, S. (2017). *Tasavvuf edebiyati terimleri sozlugu*. Litera Yayıncılık.
- Shukr, M. (2006). *The Seljuks*. (N. Salehi & A. Ertugrul, Trans.). Tehran: Adyan. [In Persian]
- Silverman, D. (1992). *Multiple scansions in loanword phonology: Evidence from Cantonese*. Phonology, 9(2), 289–328.
- Smith, J. L. (2006). *Loan phonology is not all perception: Evidence from* Japanese loan doublets. Japanese/Korean Linguistics, 14, 63–74.
- Stachowski, M. (2012). *On the consonant adaptation of Arabic (and some Persian) loanwords in an Ottoman Turkish dictionary by Arcangelo Carradori* (1650). Studia Linguistica Universitatis Iagellonicae Cracoviensis*, 129*(Supplement), 373–381.
- Stein, H. (2006). *Palatal-velar vocalism of Arabic-Persian loanwords in 16th-century Ottoman Turkish*. In Turkic-Iranian Contact Areas: Historical and Linguistic Aspects (Vol. 62, p. 143).
- Tadmor, U., Haspelmath, M., & Taylor, B. (2010). *Borrowability and the notion of basic vocabulary*. Diachronica, 27, 226–246.
- Tezcan, S. (1997). *Additional Iranian loanwords in early Turkic languages*. Türk Dilleri Araştırmaları.